

ГІПЕРРЕАЛІЗМ ЯК ЗАСАДА МОВНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДУ У СТАРОЛІВІВСЬКІЙ БЕЛЕТРИСТИЦІ ЮРІЯ ВИННИЧУКА

Боросовська І. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті описано особливості та механізми темпоральної стилізації в романах сучасного українського белетриста Юрія Винничука «Аптекарь» (2015) та «Сестри крові» (2018). Винничуківську концепцію мовно-історизму узалежнено специфікою модифікованих постмодерних жанрів («фантасмагоричний роман на історичному тлі»), авторським баченням обробки та імплантації текстового матеріалу (гіперреалізм мовної репродукції) і нарративною стратегією. Особливості історичної стилізації у модифікованих постмодерних жанрах опираються не тільки на об'єктивну потребу передати мовний колорит епохи, але й на суб'єктивну артистичну настанову автора, на містифікацію і фантасмагоризацію історичного дискурсу. Темпоральне колорювання дискурсу в естетиці постмодернізму має більш складну природу і функціональне навантаження, зумовлені настановою на гіперреалізм викладу. У творчому виконанні Ю. Винничука цей прийом постмодерної естетики виявний передусім у практиці деталізації викладу, надмірній фактологічності, що межує іноді з візуальним енциклопедизмом, фотографічних ефектах відтворення сцен, інтер'єрів та пейзажних замальовок. Критично високу концентрацію лексичних архаїзмів спостерігаємо лише в кількох стилізованих описових пасажах, умисне імплантованих до тексту для відтворення середньовічного антуражу аптечних інтер'єрів та рецептурного протоколювання, і в стилізованих під цитування інтертекстуальних фрагментах. У решті випадків Винничуку вдається вміло балансувати між доцільністю і необхідністю та знаходити консенсус у виборі потрібної форми чи слова. Стаття є спробою поєднати традиційні методики вивчення темпорального дискурсу на лексичному зрізі (матеріальні і стилістичні архаїзми) із новаторськими підходами до аналізу техніки історичної стилізації на різних рівнях (лексичному, композиційно-викладовому, нарративно-просодичному) крізь призму постмодерної естетики та Винничукового трактування проблеми віртуального історизму.

Ключові слова: історичний роман, стилізація, мовний колорит епохи, архаїзація, лексичні архаїзми, нарація.

Borosovska I. Hyperrealism as a basis of linguistic stylization of presentation in Yuriy Vynnychuk's belles-lettres of medieval Lviv. The article describes the features and mechanisms of temporal stylization in the novels of the contemporary Ukrainian belletrist Yuriy Vynnychuk "Aptekar" (2015) and "Sisters of Blood" (2018). The concept of linguistic historicism is dependent on the specificity of modified postmodern genres ("phantasmagoric novel on a historical background"), the author's vision of the processing and implantation of textual material (hyperrealism of linguistic reproduction) and narrative strategy. Features of historical stylization in modified postmodern genres rely not only on the objective need to convey the linguistic color of the era, but also on the subjective artistic direction of the author for hoax and phantasmagoric. The temporal colouring of discourse in the aesthetics of postmodernism has a more complex nature and functional load caused by the orientation to the hyperrealism of presentation. In Vynnychuk's creative work this technique is manifested primarily in the practice of detailing the presentation, excessive factualism, sometimes bordering on visual encyclopedism, photographic effects of scenes, interiors and landscape sketches. The critically high concentration of lexical archaisms is observed only in a few stylized descriptive passages, deliberately implanted in text for the reproduction of medieval entourage of pharmacy interiors and prescriptions and in stylized under quotations intertextual fragments. In the rest of the cases Vynnychuk manages to skillfully balance between expediency and necessity and find consensus in choosing the right form or word. The article is an attempt to combine traditional techniques of studying temporal discourse on the lexical slice (material and stylistic archaisms) with innovative approaches to the analysis of the technique of historical stylization at different levels (lexical, composition-teaching, narrative-prosodic) through the prism of postmodern aesthetics and Vynnychuk's treating the problem of virtual historicism.

Key words: historical novel, phantasmagoria, stylization, linguistic color of the epoch, archaisation, lexical archaisms, narration.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Одним із завдань постмодерної літератури на сьогодні є прагнення втримати читача, як масового, так і елітарного. Цієї мети досягають багатьма способами, що суттєво відрізняють літературу кінця ХХ – початку ХХІ століття від попередніх літературних епох. Так, найпродуктивнішими формами реалізації літератури постмодернізму є гіперрецептивність,

інтертекстуальність, іронізм, інтерактивність, віртуальний історизм, пародійність, кодування, гра з текстом і читачем [6, 4]. Трактування історизму в постмодерній естетиці теж дещо відрізняється від загальнонаукової інтерпретації цього поняття. Історизм постмодерного тексту виконує сюжетотворчу функцію, формує авторську концепцію. Постмодерністи створюють «палімпсестну історію», формують власну віртуальну реальність,

у якій можливо майже все, переосмислюють історію та грають з історичними фактами. Крім того, такий історизм ще й сприяє грі з текстом і читачем. Тож його можна визначити як псевдоісторизм чи віртуальний історизм. Ю. Ковбаненко вважає, що такий тип постмодерного історизму зовсім не схожий на «романтичне замилювання», «кульор локаль» романтиків (у «вальтерскоттівському» чи в «гюговському» варіанті), на квазіісторизм героїчного епосу, де події минулого свідомо чи несвідомо часто комбінувалися найнесподіванішим чином, і на міметично-аналітичний історизм класичного реалізму, визначаючи його типологічною моделлю гіперреалізму [6, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження історичного колориту епохи як заснованої на історичній стилізації системи взаємовідношень сучасних та застарілих лексико-стилістичних та граматичних засобів мови, естетично трансформованих за законами мовної гармонії та контрасту, мають довгу традицію в українському мовознавстві [1–5; 7–9; 11–14; 16–18]. Утім особливості історичної стилізації в модифікованих постмодерних жанрах, узалежнені авторським баченням обробки та імплантації текстового матеріалу і нарративною стратегією, ще не були об'єктом наукового аналізу. Тобто при дослідженні мови історичної (чи псевдоісторичної) белетристики Винничука слід враховувати не тільки об'єктивну потребу передати мовний колорит епохи, але й суб'єктивну артистичну настанову на містифікацію і фантасмагоризацію історичного дискурсу. Цим зумовлено **актуальність** порушеної проблеми.

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета розвідки – виявити і описати особливості та механізми темпорального колорування дискурсу в романах Юрія Винничука «Аптекарь» (2015) і «Сестри крові» (2018) та узалежнити цю техніку стильовими (естетика постмодернізму, гіперреалізм зображення) та жанровими (фантасмагоричний роман на історичному тлі як реалізатор нового типу жанрової структури) особливостями історичної белетристики письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Уведення до фактури тексту матеріальних і стилістичних архаїзмів для хронологічного та локального колорування епохи належить до найбільш традиційних технік «речової» стилізації викладу. Щоправда, в естетиці постмодернізму цей стилістичний прийом має більш складну природу і функціональне навантаження, зумовлені настановою на гіперреалізм викладу.

В одному з інтер'ю Винничук обмовився, що не вважає себе письменником історичного жанру, а читати класиків і сучасних письменників-істористів не любить через їх нездатність передати мовний колорит доби. «Головна проблема наших історичних романів – там персонажі розмовляють якоюсь дерев'яною мовою. А треба вміти почути, треба дізнаватися про живу мову тих часів і вчитися її передавати. А хто ж хоче таким займатися?» [15].

Історичність для Винничука не є самоціллю, а радше засобом творчого самовираження, бо й жанр останніх своїх великих романів («Танго смерті», «Аптекарь») він ідентифікує не як історичний, а як «фантасмагоричний на історичному тлі» [15]. Балансування на межі історичної правди та вигадки, реального факту і фантасмагорії тим не менше не позбавляє Винничукові тексти інтелектуальної вартості. Вже перші рецензенти «Аптекаря» відзначали концептуальну особливість його мови: «в жодному українському історичному романі нема настільки детальних описів побутового боку міста ... Бо в усіх наших історичних романах письменників у першу чергу цікавили а) самі історичні події і б) персонажі» [10]. О. Коцарев помітив, що місцями Винничук таки «переймається тим, наскільки правдоподібними виглядатимуть речі, обставини та вчинки його персонажів. І тоді починає дещо загрузати в історизм, демонструючи мало не на кожному кроці широкі відомі, впізнавані факти чи постаті» [10].

Сучасний гіперреалізм ґрунтується на естетичних принципах фотореалізму, але, на відміну від нього, не прагне буквально копіювати повсякденну реальність, а працює у зворотному напрямку: об'єкти і сцени гіперреалістичного мистецтва з метою створити ілюзію реальності чи реальність віртуально деталізовано. Гіперреалізм як напрямок в американському та європейському мистецтві виник наприкінці 1960-х – початку 1970-х. Його естетика, що базувалася на точній імітації малярськими засобами фотозображення, стала, з одного боку, реакцією на вплив традиційного мистецтва фотографії, кіно, телебачення, фоторепродукцій, реклами, а з іншого – виступила як опозиція до поширеної тоді в західному малярстві живописної абстракції, водночас із цим продовжуючи програмне тяжіння поп-арту до тотальної естетизації повсякдення.

Гіперреалізм у творчому виконанні Винничука виявний передусім у практиці деталізації викладу, надмірній фактологічності, що межує іноді з візуальним енциклопедизмом, фотографічних ефектах відтворення сцен, інтер'єрів та пейзажних замальовок. Проте подібні документалізовані експерименти із текстом не завжди подобаються читачам та рецензентам його прози. Поза тим, позитивні рецензії на Винничукові тексти кількісно переважають.

В історичній белетриці Винничук постає як майстер ретрофотографії, тому дуже відповідально ставиться до лексичного антуражу своїх полотен. У тексті «Аптекаря» таких слів понад 500 [18, 32]. Вибір лексем диктували сам сюжет і декорації тексту: більшість сцен роману відбувається в типових середньовічних міських локаціях: у магістраті, лавничому суді, катівні, аптеці, у кам'яницях і палацах львівських патрицій, в халупі відьми і помешканні ката, на львівських площах та тісних вуличках з шинками і корчмами. Принадну атмосферу створюють також докладні, одночасно веселі та містичні описи різноманітних знахарських і алхімічно-лікарських практик,

рецептів зілля, страшних магічних книжок, духів, відьом, примітивних хірургічних операцій, бальзамів, отрути та мазей. Стратегія добору архаїзмів у «Сестрах крові» змінює тематичну орбіту, фокусуючись на відтворенні міських пейзажів та батальних сцен оборони Львова.

Значення застарілих слів в основному зрозумілі із контексту, у примітках до тексту «Аптекаря» Винничук розтлумачує семантику лише 10 архаїзмів: мальвазія – 'вино з однойменного винограду, що росте на Середземномор'ї', цаль – 'як і дюйм – 2,54 см', пушка – 'кругла бляшанка з накривкою', тузунь – 'дюжина', меркурій – 'ртуть', камлот – 'дешева бавовняна тканина', білоголова – 'жінка', мізерикордія – 'кинджал милосердя, яким добивали ворога', алікант – 'іспанське вино з Андалусії', овочі – 'так ми колись називали фрукти. А те, що ми називаємо завдяки визволителям овочами, називалося городиною і яриною' (1, 407).

У примітках до «Сестер крові» таких слів трохи більше (35 одиниць): адамашок – 'дамаська оздобна тканина', альшбант – 'прикраса на шії', білоголова – 'молодиця', бішконт – 'бісквіт', віха – 'тичка з вінком або конячим хвостом, причеплена до корчми, щоб її видно було здалеку', гарнець – 'трохи більше, як три літри', гарда – 'частина шпаги між лезом і руків'ям', гвінт – 'гвинт', глейт – 'охоронна грамота', густ – 'смак, вподоба', делія – 'тепла накидка з порожніми рукавами, її носили наопашки', інфамія – 'позбавлення честі', кайри – 'плоскоденки', калга – 'наступник татарського хана', кантики – 'співаники', кушитовний – 'вишуканий', мештики – 'туфельки', облавок – 'борт', овочі – 'фрукти', патлажани – 'баклажани', піріс-ага – 'татарський воєначальник', поклад – 'палуба', прангер – 'статуя, що складається з двох фігур – Феміди із зав'язаними очима та ката з піднятим мечем, притулених спинами один до одного. Зберігається в Італійському дворіку, раніше стояла перед Ратушею', регіментар – 'військовий командир', уконтентований – 'задоволений', тарабан – 'давня назва бубна', трагачі – 'вантажники', туркус – 'бірюза', фризи – 'коні з Фризії (край, що займає частину Північної Німеччини та Північних Нідерландів)', хінчик – 'китаєць', циррограф – 'у цьому випадку запис душі дияволу', шермерка – 'фехтування', итудерний – 'вишуканий, майстерний', яспис – 'яшма'.

Значення деяких архаїзмів (іноді досить розлого) пояснено безпосередньо в текстах романів: човганки (1, 132) – 'перестарілі мандрюхи та повії'; індермах (1, 42) – 'як прийнято тут називати задню частину будинку'; Меч Відплати (1, 106–107) – 'мав церемоніальні функції і зберігався в приміщенні суду; його ніс суддя перед собою до місця страти, щоб показати свою владу над життям і смертю злочинця. Такі мечі були прикрашені повчальними сюжетами і глибокодумними написами [...] Меч був завдовжки з лікоть і важчим за Караючий Меч, на ньому з одного боку була зображена шибениця з повішеним, а з другого – стражденна Свята Катерина'; муміє

(1, 83) – 'менструаційна рідина померлої жінки'; теріак (1, 52) – 'належить до найдорожчих ліків. Бо його уміють виробляти тільки у Венеції. І лише окремі фармацевти знають секрет його виготовлення. Щоб отримати теріак, треба шістдесят чотири різні складники дуже рідкісних і дорогих ліків, а найголовнішим з них є чудодійне м'ясо змії, яку неабияк важко знайти і спіймати'; відьми родимі (1, 145) – 'хвоста мають, котрого не видно, бо втягують в себе, але, коли ся купують, тогди той хвіст вилізає і ся киває по воді [...] не такі страшні, як вчені, бо та не є винна, іж під такою планетою ся вродила', відьми вчені (1, 145) – 'самі забагли зробитися чарівницями'; купіль (1, 146) – 'найужитечніша проба о відьомство [...] Чарівницю зв'язати в «козла» – праву руку вивернути за спину і примоцувати до зігнутої лівої руки, а ліву руку – до правої ноги. Тогди, прив'язавши довгого ретязя до неї, пустити на воду, кінець ретязя тримаючи обіруч'; альтембас (2, 87) – 'коштовна тканина з випуклими узорами, перетикана золотими нитками, рід оксамитного брокасу'; блават (2, 87) – 'цінна шовкова тканина, найчастіше блакитна, хоча є у нас блават, комбінований з лямою'; ляма (2, 87) – 'шовкова тканина, виткана золотими нитками'; златоглав (2, 87) – 'тканина з золотих ниток і фламандським мереживом'.

У цілому критично високу концентрацію лексичних архаїзмів спостерігаємо лише в кількох стилізованих описових пасажах, умисне імплантованих до тексту для відтворення середньовічного антуражу аптечних інтер'єрів та рецептурного протоколювання, і в стилізованих під цитування інтертекстуальних фрагментах. У решті випадків Винничука вдається вміло балансувати між доцільністю і необхідністю та знаходити консенсус у виборі потрібної форми чи слова.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Мовностилістичну амплітуду історичних (чи псевдоісторичних) текстів Винничука важко досліджувати традиційними методиками, апробованими до української класики реалістичної літератури історичного жанру. Стилїстична, композиційна та наративна стратегія його мовомислення тяжіє до зразків магічного реалізму, постмодернізму та альтернативної історії. Зрештою, саме Винничука вважають фундатором нового модифікованого прозового жанру – фантазмагоричного роману на історичному тлі. Традиційні методики моделювання часового простору через уведення до тексту лексичних темпоральних маркерів Винничук вміло поєднує із методами і прийомами гіперреалізму, використовуючи: деталізацію викладу, надмірну фактологічність, візуальний енциклопедизм, фотографічність у відтворення сцен, інтер'єрів та пейзажних замальовок.

Перспективним напрямком дослідження Винничукового стилю видається спостереження за технікою стилізації (темпоральної, регіональної, соціальної) в інших текстах письменника львівського циклу та порівняння його ідіостилію з творчою рецептурою колег з літературного цеху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданова М. Різноманітність лексичних форм та засобів в українській історичній прозі ХХ ст. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство* : міжвузівський зб. наук. статей. Бердянськ, 2011. Вип. 24. Ч. 4. С. 73–78.
2. Бондаренко Ю. І. Феномен історичності в романі Павла Загребельного «Диво». *Дивослово*. 2006. № 2. С. 2–8.
3. Гайдученко Г. М. Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації : веб-сайт. URL: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1374].
4. Гайдученко Г. М. Семантико-стилістична характеристика хронологічно маркованої лексики (на матеріалі української історичної прози другої половини ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1999. 20 с.
5. Гайдученко Г. Прийоми уведення застарілої лексики в канву художніх творів. *Південний архів. Філологічні науки*. Херсон : Вид-во ХДПУ, 1998. № 1. С. 31–37.
6. Ковбасенко Ю. І. Література постмодернізму: По той бік різних боків. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2002. № 5. С. 2–12.
7. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного ун-ту*. 2009. Вип. 3. С. 68–81.
8. Колоїз Ж. В. Особливості історичної стилізації в романі «Орда» Романа Іваничука. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія : «Лінгвістика»*. 2015. Вип. 22. С. 147–151.
9. Колоїз Ж. В. Слова минулої епохи в сучасному історичному романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного ун-ту*. 2012. Вип. 7 (2). С. 172–197.
10. Коцарев О. «Аптекарь» Винничука: відьми, катування, страшні магичні книжки, бальзами, отрути і трошки стилізації : веб-сайт. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/63534/Aptekar_Vynnychuka_vidmy_katuvanna_strashni_magichni_knyzhky
11. Крупеньова Т. І. Стилістичні конотації архаїзмів у художньому ідіолекті. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. К., 2010. С. 128–133.
12. Левченко Г. І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець ХХІ століття* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців, 5 квітня 2012 року. Кривий Ріг, 2012. С. 290–292.
13. Нечаюк Л. Г. Історична стилізація мови твору. *Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія : Гуманітарні науки*. 2017. № 1. С. 93–96.
14. Пашенько Н. Л. Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах. *Щорічні записки з українського мовознавства* : зб. наук. статей. Одеса : Астропринт, 1996. Вип. 4. С. 41–45.
15. Стасиневич Є. Юрій Винничук: Реалізм в літературі – це часто страшенно нудно : веб-сайт. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2015/10/08/urij-vynnychuk/>
16. Удод Л. В., Литвиненко К. Застаріла лексика як елемент стилізації історичної епохи в романі Л. Костенко «Берестечко». *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*. 2015. Вип. 4 (11). С. 194–200.
17. Ціхоцький І. Старольвівська урбаністика Марека Краєвського (лінгвістичні кореляції). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 57. С. 93–105.
18. Ціхоцький І. Старольвівська белетристика Юрія Винничука : авторська концепція мовного історизму (на матеріалі роману «Аптекарь»). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 68. С. 30–47.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Винничук Ю. П. Аптекарь : роман. Харків : Фоліо, 2015. 443 с.
2. Винничук Ю. П. Сестри крові : роман. Харків : Фоліо, 2018. 384 с.